

KERESZTYÉN UNIÓ?

A HHOZ A NAGY KÉRDÉSHEZ, amelyet fenti cím alatt Bangha Béla e folyóirat februári számában felvetett, az alábbiak protestáns részről való szerény hozzászólás akarnak csupán lenni — nem pedig a protestáns álláspontnak a kifejtése. Ez utóbbi feladatra különben is csak szorosabb elhatárolással: a református álláspont képviselőjében vállalkozhatnék e sorok írója — más, arra illetékes egyén számára hagyván fent az ágostai evangélikus álláspont képviselőjét. Nem is tartoznék ilyen természetű írás e lap hasábjaira. Mindkét protestáns egyháznak megvan a maga sajtója és vannak egyéb megnyilatkozási alkalmai is, ott kell mindegyiküknek elvégeznie ezt a teendőt. Megállapítható, hogy ez nem is csak pusztán követelmény, mert mind református részről, mind evangélikus részről szinte azonnal megszólalt Bangha Béla cikkére a visszhang s a február óta eltelt hónapok alatt cikkeknek, beszédeknek, nyilatkozatoknak egész sora látott napvilágot protestáns részről. Ezeknek ismertetésével nem foglalkozhatunk, még a legvázlatosabb formában sem. De annyit megállapíthatunk, hogy Bangha Béla cikke általános elismerést, helyeslést és örömet váltott ki a protestáns közvéleményben. Itt-ott megszólalnak ugyan ezzel kapcsolatban a panaszos bírálat hangjai is, amelyek visszatérnek efajta, a keresztyén egyházak viszonyait érintő kérdésekben a múltban történt megnyilatkozásoknak a szóban forgó cikk modorától és szellemétől eltérő hangnemére. De ez a háttér csak annál jobban kidomborítja az általános kedvező fogadtatást, amellyel ez a cikk találkozik. Az sem mond ellent fenti megállapításunknak, hogy magát a cikk érdemi lényegét, a keresztyén unió gondolatát a protestáns megnyilatkozások nem tudják valamilyen lelkendező, naiv optimizmus szellemében tárgyalni. Hiszen etekintetben is csak a Bangha Béla cikkével való egyetértésüket juttatják kifejezésre — lévén ennek a cikknek is tekintélyes része éppen az unió útjában álló nehézségek felsorolása, amelyek ma teljesen megoldhatatlanoknak látszanak.

A protestáns részről megnyilvánult elismerés nem kis részben annak szólt, hogy Bangha Béla nem csak igyekezett, hanem kiváló mértékben tudott is cikkében katolikus álláspontjától elvonatkozni és az ellentétek fölé emelkedő tárgyilagosság szempontjából foglalkozni a felvetett kérdéssel. E folyóirat szellemének megfelelően ugyanez az igyekezet vezeti e sorok íróját is és protestáns voltának csak annyiban óhajt eközben szerepet juttatni, hogy belülről mégis jobban lévén

tájékozott a protestantizmus világában, mint amennyire a legjobb igyekezeti!, objekív külső szemlélő is lehet, ennek révén egyben-másban kiegészítheti, vagy helyesbítheti Bangha Béla fejtegetéseit. Hiszen azoknak értékét mivel sem kisebbítheti az a megállapítás, hogy katolikus író a legszerencsésebb esetben sem adhatja a protestantizmusnak tökéletesen hű interpretációját, mint ahogy áll ugyanez a tétel vice versa is.

Az ellentéteken így felülemelkedni igyekvő eszmecserénél szármolni kell egy komoly kockázattal, — azzal t. i., hogy bizonytalan: mennyiben képviselheti az ember éppen ebben a tárgyilagosságban a saját táborát és mennyiben szól pusztán a maga nevében? Valószínű, hogy csak kevesek részéről várhat helyeslést. Természetes, hogy élni az olyan hűvös, tárgyilagosságból magasságban nem lehet. A madár már csak igazán szabadon szálldos el mindenféle határok és sorompók felett, — de fészkelni mégis vagy innen, vagy túlra kénytelen ő is. A legelfogulatlanabb ember is csak alkalmi felröppenésekre keresheti fel az erre is, arra is egyformán kitekintést nyújtó magasságot. Egyébként pedig oda van kötve a maga határozott állásfoglalást jelentő lelki otthonához. Egyáltalán nem csoda, ha sokan ki sem tudnak mozdulni annak egyoldalú nézőpontjából s a tárgyilagosságra felemelkedőket nem tudják elkísérni kirándulásaikra.

A legrosszabb eshetőségekre — hogy az ilyen tárgyilagossági kísérletekért még a saját álláspontja elleni hűtlen árulás gyanúja, vagy egyenesen vádja is érheti az embert — a jelen esetben szerencsére nem kell gondolnunk. Komolyabb veszedelem azonban az, hogy az embert cserbenhagyják a vele együvértartozók s csak alig néhányad magára marad. A Bangha Béla cikkében említett történeti példák is — a felvilágosodás és a romantizmus jelei által felvetett únió-javaslatok — azért alig többek történeti kuriózumoknál, amelyeknek semilyen gyakorlati kihatásuk nem volt, mert bennük csupán előkelő magánvélemények szólaltak meg.

Azonban egyetérthetünk Bangha Bélával abban, hogy ma valamivel mégis kedvezőbb a helyzet. Bízhatunk az objektivitás hangjainak megértő visszhangjában — ha nem is nagyon széles, de minőség tekintetében annak számottevőbb körökben. Ezért az eszmecsere megindítása bizonyára megérte a fáradságot és nem kell hiábavaló munkának tekintenünk a folytatását sem.

Hozzátenni a cikk tartalmához egy lényeges szempontból lehetne valamit. Legalább azt hiszem, nem tévedek, ha nélkülözöm Bangha Béla fejtegetéseiben annak a kiemelését, hogy milyen életbevágó jelentőséggel bírna a keresztyén egyházi únió, vagy — ami a közelebbi megvalósíthatóság körén belül esik — már az únió pusztán vágyát is érző feleknek lelkiületben és magatartásban egymáshoz való testvéries közeledése is, éppen a mi magyar nemzeti életünk számára. Hiszen az itt-ott elmérgesedő viszonylatok tarthatatlansága abból tűnik ki a legszembeszökőbben, hogy a nemzeti léleknek azt az egységét látszik veszélyeztetni, amelyet maroknyi magyarságunknak a jelenkor történeti forrongásain való átmentése feltétlenül megkövetel. A cikk nyilván azért nem foglalkozik a kérdésnek ezzel a vonatkozásával, mert maga a kérdés nemcsak a magyarságnak, hanem általában az egész nyugati

keresztyén művelődésnek a sorsát érinti a jelenlegi válságos időkben, egyébként pedig erre a külön magyar szempontra úgyis mindig gondolunk, ha nem beszélünk is róla. Az alábbiakban is mindig rágon-
dolván fogunk hallgatni róla, megmaradva a tárgynak Bangha Béla által megvont körében.

Meggyőződésem szerint katolikusok és protestánsok között teljes lehet a megegyezés cikkének minden lényeges pontjában. Próbája lehet ennek a cikk végkövetkeztetése: „Lehet-e keresztyén unióról szó? Egyelőre sajnos alig, de a távolabbi jövőben talán mégis.“ Ennek mind a tagadó, mind az igenlő része általános elfogadásra számíthat. Nyersebb szövegezésben ugyanezt úgy is lehetne mondani: katolikus-protestáns unióról, mint gyakorlati javaslatról a jelenben szó sem lehet, de mint óhajról és eszményről mégis lehet, sőt kell róla beszélni. Komoly tényező, aki számot is tart arra, hogy komolyan vegyék, egyik részről sem közeledhetik ma a másikhoz ilyen indítvánnyal. És másfelől mégis érdemes és szükséges a gondolatot napirenden tartani abban a bizonyosságban, hogy egyszer majd, valamilyen, ma még egészen elképzelhetetlen módon és ma még rendelkezésünkre nem álló erők működése által, ez a kérdés megoldhatóvá, tehát gyakorlati programmá is válhatik. A „credo quia absurdum“ elve szerint az emberi tehetetlenséget s annak ellenére egyúttal egy magasabb elkötelezettséget is egyaránt érző, pesszimizmust és optimizmust egyként átfogó „dialektikus“ lelkülettel kezelendő tehát a kérdés.

„Absurdum“ — mert mindkét oldalon áthághatatlan akadályok merednek az égnek. Ezek között első helyen állnak a Bangha Béla cikkében is első helyen szereplő dogmatikai akadályok. A „második akadály-csoport: a történeti“, amellyel a cikk foglalkozik, nem tenné olyan reménytelenné a helyzetet. Természetes, hogy évszázadokon át kiépült hadállások máról-holnapra nem bonthatók szét. Ehhez sok idő kell. De ez a kellék magától is adódik. Az évek, évtizedek, nemzedékek, korszakok jönnek és mennek. A tradíciók, ha csak tradíciók volnának, természetszerűleg mállanának és morzsolódnának. Különösen olyan „átmeneti“ világban, amilyent a mi nemzedékünk él. Még földcsuszamlásszerű, hirtelenné gyorsuló eltolódásokra is számíthatnánk a tömegek lelkében. Ha csak a múltnak bizonyos emlékei választanák el a feleket, csak idő kérdése volna, hogy a múlt távolodásával együtt lassanként elhalványodjanak ezek az emlékek is és végül eljőjön egy fordulat, amelynél az utókor a múlt iránti teljes kegyelet megőrzése mellett is függetleníti magát tőle és a saját kora szellemi és gyakorlati követelményei szerint teljesen átrendezi hadállásait. Az, hogy nemcsak „igen sok élesre fent csatabárdot kellene elásni“, hanem „ami még nehezebb: igen sok fájó emléket kellene eltemetni, igen sajnó keserűségekre fátyolt borítani“, nem volna szabad, hogy ez esetben megoldhatatlanná tegye a kérdést. Ez egyszerűen az érdekelt fél keresztyénségének a komoly próbája volna csupán. Ha a keresztyénségnek egyik nagy missziója ebben a világban az, hogy segítsen feloldani minden megmerevedett engesztelhetlenséget, akár egyének, akár közösségek között — akkor képviselői, az egyházak, nem vállalhatnák azt a szé-

gyent, hogy éppen egymás közötti viszonylataikban nem tudnak engedelmeskedni a megbocsátó szeretet nagy parancsának.

A harmadik fajta, az „érzelmi és politikai ellentét“, amellyel a cikk foglalkozik — kellő időt véve számításba — szintén nem volna leküzdhetetlen. A cikk is úgy beszél erről, mint „a dogmatikai és történelmi ellentétek természetes eredőjéről“ — tehát amazoknak az akadályoknak az eloszlásával önként elmúlnának az efajta nehézségek is.¹

De ott vannak, hogy visszatérjünk a kiinduláshoz, a dogmatikai ellentétek. S itt jó szem előtt tartanunk azt a tényt, hogy a dogmáknak lelkiúti- és jellemformáló hatásuk van; rajtuk, mint tartó csontvázon egy bizonyos jellegzetes eleven lelkiség alkata épül fel; s ez akkor is megtartja jellegzetes képletét, ha egyes egyéneknél, vagy akár egyes nemzedékek többségében megrendült is a dogmák tekintélye. Egszóval a dogmatikai ellentéteknek nemcsak a teológiai tudományt érdeklő papirosformájuk van, hanem eleven történelmi valóságként jelentkeznek, még ha sokakban öntudatlanul is.

A katolikus egyház „minden alkudozást kizáró“ álláspontja szerint „dogmatikai vonatkozásban csak egyetlen módja volna lehetséges az únióknak“, t. i. „a protestánsok visszatérése a Katolikus Egyházba és annak dogmatikájához“. Bangha Bélának ezen a kategorikus megállapításán protestáns embernek meglepődnie, vagy miatta csalódást éreznie, annyi volna, mint teljes tájékozatlanságát elárulnia. A katolikus egyháznak a tulajdon jelentőségéről vallott s egész hitvilágát és gyakorlati életét átszövő az a meggyőződése, amelynél fogva maga mellett egyenrangúnak más keresztyén egyházat nem ismerhet el, éppen olyan adottság a szellemi életben, mint a tél fagya és a nyár heve a természeti életben. Aki a valóság talaján akar mozogni, annak tudomásul kell azt vennie és le kell vele számolnia.

Protestáns részről csak a probléma másik oldalának a megvilágításához lehet megjegyzésünk. Amikor Bangha Béla megértéssel állapítja meg, hogy a katolikus egyház fenti követelménye a protestánsokkal szemben „szintén reménytelen helyzetet teremt“, mert ez számukra „egyenesen harakirit jelentene“, nem domborodik ki eléggé világosan, hogy itt is ugyanolyan természetű dogmatikai sziklafalba ütközünk, mint az imént. Mert hogy „egy 400 éve keservesen védelt álláspontnak, amelyért vér is folyt, mea culpázó visszavonását“ követelni nem könnyű sikerrel kecsegtető dolog — amire a cikk utal — az voltaképpen az akadályok másik csoportjának: a történelmieknek a lapjára tartozik. Protestánsok számára azonban elsősorban nem a hitbeli álláspontjukért a múltban folytatott sok nehéz küzdelmük az irányadó, hanem ennek az álláspontnak a jelenbeli belső kötelező ereje. Legalább is azok, akik nemcsak névleg vagy leszármazásuk iránti kegyeletből tagjai valamelyik protestáns egyháznak, hanem valósággal is élik annak lelki értékeit, az elmúlt 400 év ellenére is aránylag könnyen megnyerhetők volnának hitbeli álláspontjuk elhagyására, ha ennek nem állaná útját az az egyszerűségében is áthághatatlan akadály, hogy ez az álláspont az ő számukra — az igazság. Elsősorban tehát nem történelmi, hanem

¹ Megjegyzéseim végére tartok fönt egy idevágó kiegészítő észrevételt.

lelkiismereti okok kötik őket. Ha katolikus részen csak úgy gondolható el az únió, hogy a protestánsok a maguk dogmatikájának feláldozása árán „visszatérnek“ a katolikus egyházba s elfogadják annak dogmatikáját: viszont protestáns részről is csak egyetlen megoldás gondolható el: az, hogy a katolikus egyházban is uralomra jutnak a protestantizmus-vallotta hitelvek (legalább is lényegükben, mert hiszen egyes részletekben a saját kebelén belül sem egységes a protestantizmus).

A keresztyénségnek két szembenálló felfogása feszül itt egymásnak és semmiféle kompromisszum középpontjába ezek össze nem tolhatók. Az egyik szerint a keresztyénséghez eleitől fogva lényegszerűen hozzátartozott egy istenileg autorizált evilági intézményes szervezet is, amely az idők végéig isteni kezesség mellett működő egyetlen letéteményese a keresztyénség javainak. Ami elváltozás a keresztyénségben az évszázadok folyamán ennek az intézményes biztosítéknak az égisze alatt bekövetkezett, az tehát nem lehet más, mint eredettől fogva megvolt csirák legitim kibontakozása. A másik felfogás szerint a keresztyénség evilági életében nincs biztosítva egyéb által, mint az által az isteni norma által, amely az eredeteiben nyilvánult meg, hogy aztán irodalmi formában (a Szentírásban) minden idők számára hozzáférhetővé váljék. Ettől a történeti, és ható erejében mégis történetfeletti normától eltávolodni a keresztyénség állandó veszélyben forog, ezért állandó kritikával hozzá kell mérnie magát; ha pedig egy ideig ezt elmulasztotta s az elhajlás bekövetkezett, gyökeres reformáció válik szükségessé. Minden más katolikus-protestáns ellentét vagy ebből folyik, vagy — ha valaki azt akarná vitatni, hogy még ennél is mélyebben rejlik — akkor is ebben nyilvánul meg a minket most érdeklő kérdés szempontjából.

Vannak természetesen sokan, mindkét részen, akik ezt az éles szembeállítást elleneznék. Katolikusok közt is akadhatnak, akik egyházuk exkluzív igényeinek a hallatára a fejüket csóválják — mert nem értették meg és nem tették magukévá egyházuk álláspontját. Ugyanúgy protestánsok soraiban is található olyanok, akiknek találóan adhatja a szájába Bangha Béla a kérdést: „Erdemes-e azért marakodnunk, mert 400 évvel ezelőtt Luther Márton vagy Kálvin János összeveszett a pápával?“ Az ilyenek éppúgy nem képviselik, mert meg sem értették a maguk egyházának álláspontját.

Amint ez Bangha Béla cikkében is kifejezésre jut: az únió kérdéséről legkevésbé azokkal érdemes tárgyalni, akik azt a legkönnyebben megoldhatónak látják. A nehézségeket lekicsinylők annak a mögöttünk levő korszaknak a maradványai, amelyben az uralkodó vallási indifferenzizmus alapján magától értődően adódott a legbájosabb felekezeti közti békés együttélés. Mi sem választhatta el a katolikus és protestáns („Hiszen mind egy Istenben hiszünk!“ volt a jelszó), mert a katolikus sem vette komolyan a maga katolikus hitét, a protestáns sem a maga protestáns hitét. Szimbolikus megtestesülése ennek a szellemnek az egymás parochiáján joviális társaságban együtt-tarokkozó plébános és protestáns lelkész volt, akiknek környezetében vallási témák rendszerint csak adomák hangnemében jutottak szóhoz. A mai magyar társadalomnak lehet néha oka visszasóhajtani ennek a kornak kedves derűjét és

békés összhangját. De alapjában véve nemcsak lehetetlenség visszateretni a letűnt napokba, hanem nagy bűn is volna meg nem történnék kívánni azt a vallási felébredést és megújodást, amely mindkét részen megindult és kibontakozott azóta — még ha a vele járó felekezeti öntudatosodás felszínre hozta is az akkor lappangó ellentéteket, s az akkori túlságosan egyszerű felekezetközi helyzetet össze is bonyolította újra. Jobb a nehézségeknek őszintén a szemébe nézni.

Nem enyhíti ezeket a nehézségeket az a jelenség sem, amelyre Bangha Béla úgy utal, mint „széles protestáns rétegeknek újkori doktrinális elirányzódására“. Csakugyan vannak a mai protestantizmusban széles körök, amelyeket „nem a XVI. század antikatólikus dogmái“, hanem inkább az evangéliumnak bizonyos nagy központi gondolatai érdekelnek, amelyek közös kincseik a katolikus egyház tagjaival. De először is ezek a jelenségek embrionális jellegűek. Ez adja meg éppen a jelentőségüket. Az elvallástalanodott világ „modem pogányságából“ a keresztyén lelkiség felé újra elinduló emberek kezdő lépéseiről van szó az ilyen jelenségekben. A kiforrás bizonyos előhaladottságával óhatatlanul együtt jár az ilyen friss életnek az egyház történeti gondolat- és életformáiban való kikristályosodása, tehát a felekezeti öntudatosodás. Ugyanakkor pedig világszerte megfigyelhető a mai protestantizmusban egy olyan „doktrinális elirányzódás“ is, amely egyenesen a XVI. századi reformátorokhoz való visszatérést tűzte ki programjául. S ez nyilván nem a dogmatikai ellentétek letompulását jelenti.

Mindezek ellenére mégis „hinni“ kell az únió ügyében. Mindkét félnek éppen a maga meggyőződése alapján hinnie kell benne. A katolikus hívő nem nyugodhatik bele abba a mai helyzetbe, amelyben az ő egyháza csak de jure nem egy a többi egyház között, hanem „az Egyház“, de facto azonban a keresztyén világnak mégis csupán egyik részét öleli fel. Várnia és remélnie kell azt a jövőt, amelyben — legalább jelentéktelen töredékektől eltekintve — az ő egyházának igényei érvényesülnek az egész keresztyénség felett. Ugyanígy a protestáns hívő sem nyugodhatik bele abba, hogy a keresztyénségnek egy nagy része más utakon jár, mint amelyek az ő meggyőződése szerint helyesek. Neki is várnia és remélnie kell azt az időt, amikor a világkeresztyénség egésze egyesül abban, amit ő igazságnak vall. Hiszen mindkét fél a bizonyossággal tekintenek a hívők még a mohamedán, a hindu, a budhista stb. világra is, hogy egyszer ezeknek az ősi várfalaknak is le kell dőlniök a győzelmes kereszt előtt — bármilyen lehetetlenségnek látszik is ma a világ minden népének egyesülése a keresztyén hit közösségében. Hogy tekinthetnének akkor a katolikus-protestáns ellentétekre másként, — nem is *sub specie aeternitatis*, hanem már *sub specie saeculorum* is — mint az egyháztörténetnek egy átmeneti anomáliájára?

A helyzet tisztánlátásához ugyan meg kell itt említeni, hogy az únió eszméje, amelyről szó van, más-más színezettel jelenik meg a két fél szemében. A katolikus álláspont csak egyféle úniót ismerhet: a szervezeti egyesülést. Következik ez abból, hogy szerinte az egyház lényegéhez tartozik az a természetfeletti prerogatívákkal felruházott szervezet, amelyből e világon nem lehet egynél több. A protestáns

szemlélet szerint az egyház egysége nem okvetlenül szervezeti egység, hanem több egyházi szervezet fennállása mellett is megnyilatkozhatnak ezeket egybefűző belső összetartozásban és együttműködésben. De ez a különbség gyakorlatilag végeredményben nem ellenkezik a fenti megállapítással. Mert, ha nem is ad esse, mindenesetre ad bene esse ecclesiae a protestáns szemlélet is fontosnak tartja az egyház szervezeti egységét. Tehát szerinte is úgy áll a dolog, hogy — caeteris paribus — mennél egységesebb az egyház szervezetében is, annál jobb, s ezért óhajtásainak a látóhatárán — az únió megvalósulási formáját illetőleg — ugyanoda érkezik ő is, ahová a katolikus hívő.

Mennél elérhetetlenebb messzeségben látszik ez a látóhatár, annál jobban megbecsülendő minden apró lépés, amellyel közelebb vagyunk hozzá. Magukban véve ezek a lépések nem jelentenek talán semmit a nehézségek megoldása tekintetében. De mutatják az irányt, amelyben valahol, valamikor, valahogyan a megoldás elérhető lesz. Ezt az irányt helyesen jelöli meg Bangha Béla cikke végén ebben a kettőben: „a felekezeti ellentétek érzelmi atmoszférájának enyhülése és a belső, vallási lelküiet erősödése“. Mindkét tekintetben vannak biztató jelek és remélhetők egyre újabbak is.

Az előbbi tekintetben jó iskola a mai gondterhes vallási világhelyzet. Az antikrisztusi tertius gaudens ott settenkedik a háttérben minden éleshangú, ingerült felekezeti polémiánál és egyre többen ráeszmélnek arra mindkét félen, hogy jobb lesz energiájukat a közös ellenség számára fenntartani, mint egymás tekintélyének kölcsönös lejáratásával az ő malmára hajtani a vizet.

Azután — hogy a Bangha Béla cikkében már elmondottak ilyen ismétlése helyett inkább néhány további szempontra utaljak — megfigyelhető, hogy a vallássalenes világaramlattól nem is fenyegetett, leg-hívebb tagjaik lelkében is bizonyos fájdalmas reszenzust keltenek az egyházak az egymással vívott heves vitáikkal. A mai világ — a XVI. századtól lényegesen eltérő — fejlettebb ízlés igényeivel kíséri bármiféle közéleti vitatkozás hangnemét (habár vannak etekintetben szomorú visszaesésre is példák). Nyilvánvaló, hogy amit itt „ízlésnek“ nevezünk, alapjában véve nem esztétikai, hanem etikai értékelés. És etekintetben legkevésbé az egyházi közélet engedheti meg magának azt a tekintély-csorbulást, hogy az erkölcsi fejlődés szempontjából elmaradottságban marasztaltassék el.

Annak a fejlődési útnak, amelyet a XVI. század óta tettünk meg, az atmoszféra megenyhülése szempontjából egy másik óriási jelentőségű vívmánya a vallásszabadság. Ma már — a jelenkor színvonalán élő államban — senki sem gondol arra, hogy az államhatalom kényszerítő eszközeit vegye igénybe valamely vallási meggyőződés mellett, vagy ellen. Ha a totalitárius állameszme feltűnése újra veszélyeztetni látszik ezt a szabadságjogot, ez csak visszaesésnek minősíthető s csak arra int, hogy annál jobban féltsük és őrizzük a múltnak ezt a sok fájdalmas lecke árán megszerzett örökségét. Az a biztonságérzet, amellyel minden egyház élheti a maga vallási életét ebben a szabadságban, a legjobb orvosság a múlt keserőségei, az elválasztó „történeti nehézségek“

ellen. Régi elnyomatásnak és ellene vívott küzdelmeknek az emlékei minden egyes nemzedékkel, amelynek számára ez az elnyomatás már nem veszély, veszítenek az aktualitásukból és ezzel csökken az egyházak közötti légköri feszültség.

Rendkívül nagy jelentősége van kérdésünk szempontjából az újabbkori műveltség lélektani átítatottságának is. Erre a lapra tartozik a Bangha Béla által felsorolt biztató tüneteknek jó része is. Ma elmaradt embernek tekintendő az, aki két ellentétes vallási meggyőződést úgy akarna egymással szembesíteni, mint (mondjuk) két matematikai tételt, vagyis tisztán a tárgyi igazság szempontjából, megfélekedve a mély pszichológiai gyökerekről, amelyek hordozzák és táplálják őket. Ma a magunkéval legellentétesebb vallási meggyőződést is tudnunk kell „megérteni“ — anélkül persze, hogy ezzel elvtelen relativizmusba akarnánk süllyedni. Sőt éppen annak van legnagyobb szüksége erre a mások meggyőződésébe való maga-beleélésére, aki a saját meggyőződése egyedüli helyes voltának bizonyosságában másokat is meg akar annak nyerni. Amint Bangha Béla is rámutat: az egymás kölcsönös, benső megértése nélkül meddő marad, sőt még jobban eltávolít egymástól minden vita. Ezzel szemben az őszinte megértés igyekezete mellett még eldöntetlenül maradó vita esetén is — bár jegyzőkönyvbe nem foglalható — kölcsönös közeledés lehet az eredmény.

Ugyanígy elősegíti az „atmoszféra enyhülését“ korunknak egy másik művelődésbeli sajátossága: a történelmi tájékozódás. Ennek címe alá foglalható a Bangha Béla által is üdvözölt jelenségeknek egy másik része. A múlt nagy összefüggéseibe beleállítva a dolgokat, katolikus és protestáns hívő egyaránt elismerheti arról is, amit egymás hitében és egyházában elítél, hogy az illető kor viszonyaiból szükségszerűen folyt (amennyiben t. i. történelmi fejlemények szükségszerűségét az emberi korlátozottság determinálja), indokoltságában megvolt a maga relatív jogosultsága is, hasznos szerepet és hivatást is töltött be, és megbecsülendő eredményeket termelt ki. Ettől a történelmi elbírálástól természetesen független marad az elvi elbírálás, amelyre mindkét fél továbbra is fenntarthatja jogát a tulajdon lelkiismereti fóruma és tekintélye előtt. Ugyanez a méltánylásra képes szemlélet kiterjedhet és ki is terjed a jelenre és a jövőre is. Katolikusok és protestánsok egyaránt felvethetik magukban a kérdést: milyen funkciókat tölt be a másik fél keresztyénsége még most is, amelyek életben tartják; ha máról holnapra eltűnnék a föld színéről, nem maradna-e utána olyan üresség, amelyet hirtelenében mi sem tudnánk betölteni; milyen fogyatkozások lehetnek sajátmagunkban, amelyek miatt jó, hogy ösztönző példaként és vetélytársként ott él mellettünk a másik fél is? (Mellesleg megjegyezve: azok a Bangha Béla által említett protestáns nyilatkozatok, amelyek a respektus hangján tudnak szólni Mária tiszteletéről, a gyónásról, a pápaságról, a szerzetességről és a katolicizmus más üyen jellegzetes vonásairól, meggyőződésem szerint ennek a történelmi szemléletnek tulajdonítandók, nem pedig üyen irányban feltételezett „doktrinális elirányzódásnak“.)

Csak még egy jótékonyan ható tényezőt korunk szellemi életéből: a szociális beállítottságot említsük meg. Mindkét félen egyre nő az

a terhes érzés, hogy a keresztyénségnek a modern világban ebben az irányban óriási rendezetlen adósságai vannak, és hogy—nem is első-sorban egymással szemben — saját hívei előtt is ezen a téren kifejtendő szolgálataival kell igazolnia magát. Ez önkéntelenül is a sorsközösség tudatával telíti a levegőt és itt is, ott is hajlandóságot ébreszt az egymástól való tanulásra és egymás munkásságának és eredményeinek a tisztelettel fogadására.

Ezek az egyházi életre inkább kívülről ható mozzanatokon kívül vannak határozottan vallási természetű jelenségek is, amelyek a felekezeti légkör enyhülését ígérik. Ezek azonban már a megjelölt másik irányvonalra, „a belső, vallási lelkület erősödésére“ vezetnek át.

Még az olyan, első tekintetre ellenkező irányúnak látszó jelenség is, mint a fentebb érintett „új-reformatori“ irányzat a jelenkori protestantizmusban, végeredményben jótékonyan kell hogy hasson. Igaz, hogy a protestáns gondolkozást visszavezeti az ellentétek kirobbanásának korába, a XVI. századba. De felállítható az a paradox tétel, hogy a protestantizmus éppen akkor állott legközelebb a katolicizmushoz. Ellentétes feleleteket szegeztek akkor szembe egymással, de ugyanazok a kérdések tartották izgalomban az embereket mindkét részen. Ha a protestantizmus az azóta bekövetkezett szellemtörténeti hatásoktól magát függetleníteni igyekszik és visszatér oda, ahonnan elindult, ez azt jelenti, hogy megint nem széles völgyön át kiáltoz át a túlsó hegyoldalra, hanem szoros egybekulcsolódásban birkózik a katolicizmussal. S ez lehet lovagiasabb, a kölcsönös megbecsülést jobban szolgáló művelet, mint a nagy szellemi távolságokon át való feleselés.

Ennek a jelenségnek szintén az elmélyülő vallási életből fakadó örvendetes pendantja látható abban a reprisztinációban, amely Bangha Béla szerint is viszont a katolicizmusban észlelhető az ókori keresztyénséggel való szorosabb kapcsolatok ápolása tekintetében. Ha a reformáció, illetve a trienti zsinat utáni fejlődés érthetően arra vezetett, hogy a katolikus egyházban éppen a reformáció által támadott vonások nyertek annál nagyobb hangsúlyt, a középkor-előtti egyházi élet kincseihez, a katolikus-protestáns ellentétől még mentes idők szellemiségéhez való ez a visszatérés természetszerűleg megint sok találkozó pontot kínál.

De az ilyen különleges tünetektől eltekintve is nagy változások várhatók a katolikus-protestáns viszonylat alakulásában a „belső, vallási lelkület erősödésétől“, vagyis a mindkét félen folyamatban lévő egyházi megújulás további elmélyülésétől.

Először is: a még sok belső gyengeséget és ürességet takaró sekélyesebb vallási élet természete az, hogy kifelé, más vallásúakkal szemben hangoskodik. Könnyen válik ilyenkor a vallás ideológiai felépítményé, amely alatt voltaképpen az önmagát állító ember jelentkezik a maga „superbia“-jával. Az ilyen lelkület számára az önfenntartáshoz megkívánt szükséglet az a feszült atmoszféra, amelynek enyhülését emlegettük — mert valósággal zavarba jönne, ha nem volna kivel szemben fölényeskednie. Belsőbb, mélyebb hitélet mindkét részen .alázatosabbakká és csendesebbekké fogja tenni az ilyen embereket.

Egy másik várható következmény az, hogy az ellentétek redukálódnak igaz valójukra. Elmérgesedésüket nagyban szolgálja az, hogy idegen elemek keverednek velük s így alakulnak ki a Bangha Béla által említett (harmadik fajta) ellentétek: az „érzelmi és politikai“ természetűek. Ezekben valóban már nem két vallás vallói, hanem konkurens érdekközösségek állanak szemben egymással. Bizonyos határokon belül természetesen hozzátartozik az egyház anyai fogalmához az is, hogy gyermekei evilági harcaiban is gyámolítójukat és gondozójukat lássák benne. De csak felületes vallási élet mellett lehetséges az, hogy egy-egy darab kenyérért vagy hatalmi polcért való versengésükben éljék ki emberek a maguk felekezeti öntudatát s ezzel az egyházak közti viszonylatokba voltaképpen oda nem tartozó keserőségek mérgét vigyék bele.

A mélyebb, komolyabb vallási élet — ugyanakkor, amikor napfényre hozza az ellentéteket is igazi, végső lényegükben — egyúttal kifejleszti az egyetemességre törekvő lelkületet is. Felületes vallási élet lehet szektárius szellemű: saját kerítései közé behúzódvá megfedkezhetik arról, hogy mi van a többiekkel? A protestantizmus világában napjainkban megy végbe egy nagyszabású gyógyulási folyamat etekintetben. Felekezeti tagozatai — jóidőig megannyi kis autarkias ország — újra megtanulják úgy tekinteni magukat, mint csupán részeket a vüágot átfogó közösség egészében.¹ Elvben soha sem tagadta ugyan meg a múltban sem a protestantizmus a „katolicitás“ gondolatát, de a jelenben újra eleven, ható erőként éli át.² A katolikus egyház az elaprózódásnak ilyen veszélyétől meg volt ugyan kímélve természeténél fogva. Dogmatikailag megalapozott egységes szervezettségében impozáns figyelmeztető monumentuma volt a katolicitás eszméjének a kívülállók számára is. De hogy a kerítésein kívül élő keresztyénekkal való foglalkozás és kapcsolat-keresés tekintetében az ő történetében is vannak hullámlások és hogy éppen napjainkban az ő részén is fokozott figyelem észlelhető ebben az irányban, annak bizonyosága

¹ Ennek a folyamatnak tünetei és egyben lendítói azok a világegységet kereső (ökuménikus) mozgalmak, amelyeknek 1925-ben Stockholmban, 1927-ben Lausanneban tartott s a világ minden árnyalátú protestáns, görög s általában keleti egyházait képviselő konferenciáit említi Bangha Béla cikke is. Csak az a tévedés csúszott bele megállapításaiba, hogy egy kezdeményezésnek tulajdonította ennek a két konferenciának a megrendezését s ezért a lap alján közölt megjegyzésben e konferenciák folyó évi folytatásáról szólván „máris két részre szakadásukat“ véli megállapíthatni. Valójában fordítva áll a dolog. Két különálló mozgalomról volt szó: a Stockholmban, gyűlésező „Élet és Munka“ nevezetűről, amelynek csakugyan Söderblom uppsalai evangélikus érsek volt a mozgóató szelleme, és a Lausanneban ülésező „Hit és Szervezet“ nevezetűről, amelynek mozgóató rúgóí főképen az anglikán egyház köreiben (eredetileg északamerikaiakban) működtek. Az elmúlt évtized alatt ez a két mozgóató egyre közeledett egymáshoz, aminek bizonyosága és eredménye az is, hogy ideí gyűléset az egyik júliusban Oxfordban, a másik augusztusban Edinburghban rendezí meg, tehát időben és térben olyan közeli szomszédaságban, hogy a két konferencia szinte már egy gyűléset két szakaszának tekinthető. (A személyi összetételük nagyban azonosságát természetesen gyakorlati okokból is szükségessé tette a két világgűléset ilyen kombinációját.) Ez a fejlődés előreláthatólag a két mozgóató egybeolvadását fogja eredményezni. Tehát nem divergens, hanem konvergens vonalak jelentkeznek itt s ez is bizonyítja az egységkereső lelkületnek komoly valóságát.

² Ennek egyik jele az is, hogy az újabb protestantizmus szóhasználatá mindig „római katolikus“ szeret mondani és írni, az egyszerű „katolikus“ jelzőt idealiter a saját maga számára is igényelve. Ettől a fenti cikkben e sorok írója is csak a rövidség technikai előnyéért tért el.

Bangha Béla cikke is. A vallási élet elmélyülése a jövőben mindkét részen sok olyan jelenséget vethet fel ezen a téren, amely „meglepetés-ként“ fog hatni a fejlődéssel lépést nem tartókra.

Minél tisztultabb légkörben, minél mélyebb vallási indítékoktól vezetve fogják egymást keresni a hívők a válaszfal két oldala felől, természetesen annál kínosabb problémává válik majd az ellentétek megoldhatatlansága. Lelkileg egyre tragikusabbá fog válni a helyzet. Az elmozdíthatatlan akadályokkal szemben gyötrelmessé lesz az emberi tehetetlenség. De ez magában véve is megbecsülhetetlen eredmény lesz.

A látóhatáron csakugyan fenyegetődznek olyan vészes lehetőségek, amilyenekre Bangha Béla utal: elgondolható, hogy a jövőben egész Európa keresztyénei, köztük mi magyar keresztyének is, belevettünk az elszabadult vallásellenes erők terrorjának a megpróbáltatásaiba. Bizonyos, hogy az ezzel járó szenvedés tüzeiben az egymásratalálásnak ma lehetetlennek látszó csodái is megszületnének. De a külső szenvedésnek ilyen katalizátora helyett — amelynek tragédiáitól talán mégis csak remélhetjük, hogy megkíméltetünk — elgondolható egy másfajta szenvedés is, amely ugyanolyan eredményeket hozhat: éppen az a belső szenvedés, amelyről az imént szó volt. Ha majd katolikus és protestáns részen egyaránt nagyon sokaknak okoz állandó mély és szent fájdalmat az únió megoldhatatlanságának a ténye és nagyon sokaknak leikéből sajtol ki minden emberi jóigyekezetnek vergődő tehetetlensége a Mindenhatóhoz appelláló segélykiáltást: ez alatt a közös kereszt alatt együtt görnyedve egy majdani nemzedék előtt kivilágosodhatnak ma még előlünk elrejtett új látások és ezek nyomán kínálkozhatnak ma még nem is sejthető új erők, amelyek az únió „absurdum“-át lehetőséggé, sőt parancssá avatják.

Ma elég, ha e magában véve is távoli közbülső állomás felé tudunk egy-egy lépést tenni.

VICTOR JÁNOS